

Zeszyt III.Podłoże geograficzne

opracował kpt. Feliks Kopczyński

Lekcja 14.

Z krain Nizy Polskiego pozostają nam do rozpatrzenia niziny podkarpackie. Będziemy je jednakże rozpatrywać przy opisie krain wyżowych, ze względu na to, że są one otoczone z jednej strony Wyżem Falskim, a z drugiej - lukiem Karpat.

We wschodniej części Wyżu Polskiego leżą dwie, sąsiadujące ze sobą krainy: na południu - Podole, na północy - Wołyń. Z tych dwóch krain Podole posiada cechy odrębne od krain sąsiednich, a Wołyń stanowi jakby przejście od Podola do Polesia. Z początku więc przystąpimy do rozpatrzenia charakterystycznych cech Podola, co ułatwi nam późniejszy opis Wołynia.

PODOLE.

Granice. Podole graniczy na północy z Wołyniem. Granica przebiega tu wzdłuż północnego skraju płyty podolskiej, po grzbiecie wzgórz, okalających Podole z północy. Linja ta biegnie mniej więcej od miejscowości Bóbrka na Złoczów, Krzemieniec, Ostróg. Zachodnia i południowa granica biegnie wzdłuż rzeki Boberki do Dniestru, poczem dnjestrem do Zbrucza. Na wschód ciągnie się Podole do granicy państwa.

Powierzchnia. Powierzchnia Podola przedstawia naogół wysoką, płaską równinę, silnie pociętą dolinami rzeczny. Wysokość płyty, poza dolinami rzeczny, nigdzie nie schodzi poniżej 300 metrów ponad poziom morza. Powierzchnia Podola ma ogólny spadek z północy ku Dniestrowi. Płyta Podolska osiąga największą wysokość na swojej północnej krawędzi, gdzie przez całą szerokość Podola od wschodu na zachód przebiega pasmo wzgórz. Wzgórza te, choć wznoszą się niezbyt wiele ponad powierzchnię płyty, obserwowane z północy, sprawiają wrażenie prawdziwego pasma górskiego, gdyż urywają się ku obszarowi Wołynia stromą krawędzią o wysokości 200 i więcej metrów. Z tego też powodu noszą one nazwę gór. Poszczególne części tego pasma noszą rozmaite nazwy. Pasma wzgórz pomiędzy zachodnią granicą Podola i Złoczowem nosi nazwę Gołogór. W Gołogórach leży najwyższy punkt całego Podola, Kamuła /około 470 metrów/. Na wschód od Gołogór do doliny Ikwy ciągnie się pasmo Woroniaków. Od doliny Ikwy pod Ostróg przebiegają Góry Krzemienieckie z najwyższym punktem, Górą Bony /około 400 metrów/, położoną w okolicy Krzemieńca.

Prócz tych wyniosłości przebiega we wschodniej części Podola, od źródeł Ikwy w kierunku południowo-wschodnim, łańcuch skalistych pagórków, noszący nazwę Miodobory.

Wschodnia część płyty podolskiej przedstawia się naogół jako kraj równinny, porozcinany dolinami rzeczniemi na płaskie garby, biegnące z północy na południe. W północnej części płyty szerokość tych garbów waha się od 6 do 12 kilometrów; doliny rzeczne są tutaj szerokie o łagodnych stokach. Ku południowi doliny wcinają się w płytę coraz więcej, tworząc głębokie jary o stromych scianach. Ilość jarów ku południowi zwiększa się i jednocześnie garby, znajdujące się pomiędzy niemi, stają się węższe. W pobliżu Dniestru szerokość garbów wynosi już tylko 2 do 6 kilometrów.

Część Podola, położona na zachód od rzeki Koropiec, nosi nazwę Opola. Opole przedstawia krainę, pociętą głębokimi dolinami rzeczniemi na szereg wzgórz. Obszar ten ztracił już wygląd krajobrazu płytowego. Wysokie wzgórza nadają mu charakter bardziej górski.

Rzeki. Główną rzeką Podola jest Dniestr. Na zachodzie, na obszarze Opola, Dniestr posiada bieg powolny i płynie szeroką doliną. Od ujścia Złotej Lipy bieg rzeki staje się szybszy. Dolina zwęża się i brzegi jej stają się wyższe i bardziej spadziste. Wysokość brzegów doliny dochodzi miejscami do 170 metrów ponad poziomem wody.

Dopływy Dniestru, płynące na Opolu, mają bieg powolny i szerokie, porosnięte łąkami doliny. Z takich dopływów zauważymy: Boberkę, Gniłą Lipę i Złotą Lipę.

Pozostałe dopływy Dniestru: Koropiec, Strypa, Seret, Zbrucz, posiadają w górnych częściach bieg powolny i płyną szerokimi dolinami. Bliżej Dniestru spadek rzek zwiększa się, doliny stają się coraz głębsze i węższe, a w pobliżu ujścia przetwarzają się w głębokie jary o stromych brzegach.

Charakterystyczną osobliwością rzek podolskich są liczne stawy, rozsiane wzdłuż ich biegów. Stawy te tworzy ludność miejscowa dla uzyskania zbiorników wody przez zamknięcie rzek groblami. Zwykle każda wieś posiada taki staw.

Gleby. Podole posiada najurodzajniejsze w Polsce gleby: czarnoziem i t.zw. less^x, zwany również żółtoziemem, albo gliną nawianą. To też kwitnie tutaj uprawa pszenicy i buraków cukrowych. Kultura rolna nie stoi jednak zbyt wysoko. Pomimo wielkiej urodzajności gruntów zbiory są mniejwięcej o połowę niższe, niż w Wielkopolsce.

x/ Less jest to bardzo pulchna gleba o kolorze żółtawym, odznaczająca się wielką urodzajnością.

Klimat. Klimat Podola odznacza się cechami klimatu kontynentalnego. Zimy są do-
syć surowe, a lata bardzo gorące. Na Podolu mamy najcieplejszą miejsco-
wość w Polsce - Zaleszczyki, gdzie dojrzewają owoce południowe /winogrona, morele/. Po-
dole jest krainą ubogą w opady atmosferyczne. Ilość opadów zmniejsza się ku południo-
wschodowi.

Roślinność. Wskutek małej ilości opadów Podole było niegdyś krainą stepową. Dziś
stepy zostały zorane i zamienione na pola uprawne.

Podole posiada mało lasów. Większe przestrzenie leśne spotykamy na północnym
Podolu, gdzie na zboczach wzgórz, Woroniaków. Gołogór i gór Krzemienieckich, porastają
gęste lasy, przeważnie mieszane.

Ku południowi ilość lasów maleje i charakter ich zmienia się. Przeważają tu la-
sy liściaste, porastające długimi i wąskimi pasami zbocza jarów i dolin rzecznych.

Ludność. Znaczną część ludności Podola stanowią Polacy. Na całym obszarze zamie-
szkują również Rusini, stanowiący przeszło połowę ludności. Wśród lud-
ności miejskiej znaczny odsetek stanowią Żydzi, chociaż mniej liczni, niż w obszarach
sąsiednich.

Podole stanowiło odwieczny teren naszych walk z dzikimi hordami Tatarów i Tur-
ków, dążących do podboju i zniszczenia świata chrześcijańskiego Europy. Potokami krwi
polskiej, wylanej na polach Podola, zasłużyła sobie Polska na zaszczytną nazwę Przedmu-
rza chrześcijaństwa i cywilizacji. Na ziemiach Podola, pod stałą grozą najazdów barba-
rzyńców, wyrabiał się i hartował typ nieustraszonego rycerza kresowego, czuwającego dniem
i nocą w wysuniętych zamkach i strażnicach nad bezpieczeństwem ludu, który tylko pod ta-
ką opieką mógł żyć spokojnie i oddawać się swoim zajęciom.

Przyłączone do Polski drogą porozumienia pokojowego w końcu XIV wieku, Podole
stało się wczesnie terenem polskiej kolonizacji. Szedł na Podole rycerz żądny sławy,
szedł za nim chłop polski, przedsiębiorczy, a łakomy na ziemię Mazur. Wędrował na Podo-
le element żywy, ruchliwy, miłujący swobodę, nawet za cenę niebezpieczeństwa. Niebezpie-
czeństwa, wspólnie przeżywane, wytworzyły zgodne współżycie miejscowego elementu ruskie-
go i kolonistów polskich. Państwo opiekowało się i broniło jednakowo wszystkich obywate-
li bez różnicy pochodzenia. Wytworzyło to dużą spójność i przywiązanie danej ludności
do państwa, które trwało nieprzerwanie przez cały czas istnienia niepodległej Polski.
Obecne pokłócenie pewnej części ludności ruskiej z Polską bierze początek w podstępnej
polityce Austrii, która, obawiając się wzmocnienia społeczeństwa polskiego, posiała po-

między nami i Rusinami ziarna niezgody, działając na lud zapomocą, wychowanej w swojej szkole, inteligencji ruskiej. Wytworzyło to w części jej nastroje wrogie dla Polaków. Nad podsycaniem tych wrogich nastrojów pracują usilnie nasi sąsiedzi ze wschodu i zachodu, którzy starają się nam szkodzić na każdym polu.

Nie wszyscy jednak Rusini dali się wziąć na lep wrogiej nam agitacji. Istnieje wśród nich odłam, zajmujący względem Polski stanowisko lojalne i życzliwe. Należy mieć nadzieję, że sprawiedliwe i mądre postępowanie państwa będzie przyciągać coraz więcej Rusinów do szczerzej obywatelskiej współpracy, zwłaszcza, że dzieje dostarczają nam wyraźnych po temu przykładów. Rezultaty takiego postępowania możemy już poczęści dostrzec obecnie.

Miasta.

Z miast Podola zauważymy następujące: Tarnopol, nad Seretem, stolica województwa tarnopolskiego; Krzemieniec, w malowniczym położeniu na stokach gór Krzemienieckich, miejsce urodzenia wielkiego naszego poety, Juljusza Słowackiego. Istniał tu w początku XIX wieku wyższy zakład naukowy, t.zw. liceum krzemienieckie, założone przez Czackiego, które wychowywało w duchu obywatelskim młodzież z Podola i Ukrainy i szerzyło oświatę na kresach. I dziś jeszcze pozostaje Krzemieniec dużym ośrodkiem oświaty na kresach. Trembowla, z ruinami zamku, słynnego z obrony za czasów najazdów tatarskich; w pobliżu znajdują się kopalnie piaskowca czerwonego, t.zw. trembowelskiego, stanowiącego bardzo dobry materiał budowlany; Zaleszczyki nad Dniestrem, najcieplejsze miasto w Polsce, ze szkołą ogrodniczą, gdzie hoduje się owoce południowe. W wielu okolicach Podola uprawia się również tytoń.

Sieć komunikacyjna.

Podole jako kraina, która miała służyć Austrii za obszar wyjściowy do walki z Rosją, zostało dobrze wyposażone w drogi bite i kolejowe. Węzłem kolejowym dla Podola jest Lwów, skąd rozchodzą się linje w kierunku:

- na Podwoleczyska - przez Złoczów, Tarnopol,
- na Równe - przez Brody,
- na Luck - przez Kamionkę Strumiłową,
- na Stanisławów - przez Chodorów, Halicz.

Poza tem istnieje kilka innych linii kolejowych o znaczeniu lokalnem.

WOŁYŃ.

Granice.

Wołyń graniczy od południa z płytą podolską, od północy - z Polesiem. Wschodnią jego granicę stanowi granica państwa, zachodnią - rzeka Bug.

Powierzchnia.

Powierzchnia Wołynia posiada charakter przejściowy od wysokiej płyty po-

dolskiej do bagnistych nizin poleskich. Na południowej granicy Wołynia przebiega pasmo wzgórz, stanowiących krawędź płyty podolskiej. Ku północy krawędź płyty opada stromymi urwiskami. Dalej ciągnie się obszar, zwolna opadający ku północy, przecięty szerokimi dolinami Bugu, Styru, Ikwy i Horynia. Jest to falista równina z porozrzucanymi na niej pagórkami, łączącymi się w pewnych okolicach w całe pasma wzgórz. Jedno z takich pasm przebiega pomiędzy dolinami Styru i Horynia, od Beresteczka ku Ostrogowi. Nosi ono nazwę pasma Pełczańsko-Mizockiego. Drugie pasmo, nieco niższe, przebiega na południe od linii Włodzimierz-Łuck-Równe. Nazywają je wzniesieniem Środkowo-Wołyńskim. Dalej ku północy teren obniża się i powoli przechodzi w bagnisto-nizinne obszary Polesia.

Rzeki. Rzeki Wołynia płyną szerokimi, zabagnionymi dolinami. Zabagnienie rzek zwiększa obfitość sztucznych stawów, utworzonych przez zatamowanie rzek groblami. Rzeki Wołynia są to górne biegi prawych dopływów Prypeci: Styru z Ikwą i Horynia z Wilją oraz Bugu.

Gleby. Większą część powierzchni Wołynia pokrywają gleby czarnoziemne i lessowe. Na północy gleby te przechodzą w obszary piaszczyste. Doliny rzek posiadają glebę torfiasto-bagienną.

Na urodzajnych równinach kwitnie rolnictwo. Pasma wzgórz i obszary piaszczyste są pokryte lasami. Większe obszary leśne leżą na północy, na pograniczu Polesia, oraz na stokach pasma Pełczańsko-Mizockiego. Ilość lasów na Wołyniu zmniejsza się wskutek trzebieży i zamiany na grunta uprawne.

Ludność. Ludność Wołynia składa się przeważnie z Rusinów. Polacy stanowią tu zaledwie około piątej części ludności. Poza temi dwiema głównymi grupami narodowościowymi zamieszkuje na Wołyniu znaczny procent Żydów. W zachodniej części Wołynia spotyka się w nieznacznej ilości kolonistów Niemców i Czechów, sprowadzonych przez rząd rosyjski. Ludność trudni się przeważnie rolnictwem, a w dolinach rzek hodowlą bydła, wśród kolonistów czeskich i niemieckich kwitnie również sadownictwo i ogrodnictwo.

Wołyń stanowi obszar przenikania wpływów Podola i Polesia. Objawia się to nie tylko w charakterze powierzchni, świata roślinnego i zwierzęcego, ale również i w charakterze ludności. Ludność Wołynia jest rezultatem tych wpływów przenikania i tworzy jakby typ pośredni pomiędzy Rusinem podolskim i Poleszukiem. Na ukształtowanie się charakteru Rusina wołyńskiego wywarła również swój wpływ rusyfikatorska działalność Moskali. Za czasów Polski przedrozbiorowej polskie wpływy były prawie równie silne na Wołyniu, jak na Podolu. Po rozbiorach polska ludność została przez Moskali prawie zupełnie zniszczona i zmu-

szona do opuszczenia Wołynia.

Uciskowi podlegała również ludność rusińska, zwłaszcza wyznania unickiego, to też wspólne poczucie krzywdy wytworzyło tutaj warunki do zgodnego współżycia. Dziś Rusini wołyńscy stanowią element spokojny i wobec państwa usposobiony lojalnie.

Miasta. Miasta na Wołyniu są nieliczne. Z ważniejszych miast wymienimy: Luck nad Styrem, stolica województwa wołyńskiego; Równe, najważniejszy węzeł kolejowy Polski południowo-wschodniej, ważny ośrodek handlowy; Zdciburów, węzeł kolejowy w pobliżu Równego, fabryka cementu; Dubno nad Ikwą, dawna twierdza rosyjska; Brody, na linii kolejowej Lwów-Równe; Korzec, na granicy z Rosją, dawne miasto przemysłowe, słynne niegdyś z wyrobów porcelanowych i sukiennych.

Sieć komunikacyjna. W przeciwieństwie do Podola, sieć komunikacyjna Wołynia jest uboga. Jedynie tylko w rejonie Dubno-Równe-Luck, gdzie Rosjanie posiadali twierdze, skierowane przeciw Austrii, znajduje się nieco liczniejsza sieć dróg bitych.

Głównym węzłem kolejowym Wołynia i całej południowo-wschodniej Polski jest Równe, z którego rozchodzą się linje na Kowel, Sarny, Lwów i Kijów.

Pozostałe linje kolejowe Wołynia omawialiśmy już przy opisie Polesia i Podola

Znaczenie wojskowe terytorjum Podola i Wołynia. Wołyn i Podole leżą na szlaku dróg komunikacyjnych z Polski do Europy południowo-wschodniej. Leżą one w t.zw. Branie Czarnomorskiej, położonej pomiędzy Karpatami i bagnami Polesia. Przez tę bramę prowadziły od najdawniejszych czasów szlaki wojny, któremi dążyły na podbój Polski hordy tatarskie i tureckie. Na obszarze tym toczyły się najkrwawsze za czasów naszej historii boje z najeźdźcami wschodnimi. Również w przyszłych wojnach obszary te będą niewątpliwie stanowiły drogę do najazdu na kraj. Celem działań nieprzyjacielskich będzie owładnięcie Lwowem, ośrodkiem polskości na naszych obszarach południowo-wschodnich i ważnym węzłem kolejowym. Dalszym celem nieprzyjaciela będzie owładnięcie Boryslawiem i zagłębieniem naftowym, posiadającym pierwszorzędne znaczenie jako źródło dostawy benzyny, która w dzisiejszych czasach powszechnego użycia motorów /przy samochodach i samolotach i t.d./ stanowi niezbędny produkt do prowadzenia działań wojennych.

Z drugiej strony obszary te stanowią naturalny teren wyjściowy akcji, skierowanej przeciwko ośrodkom przemysłowym Rosji, położonym na wschód od Dniepru.

Pod względem obronnym terytorja te nie posiadają wybitnych przeszkód naturalnych. Za takie przeszkody możemy uważać jedynie prawe dopływy Prypeci i lewe dopływy Dniestru,

płynące równolegle do granicy państwa. Wzmocnione fortyfikacjami, mogą one również być wykorzystane dla obrony. Wiemy z historii ostatniej wojny, że nad temi niewielkimi rzeczkami /Syr, Gniła Lipa i t.d./ trzymała się miesiącami linja frontu.

Ćwiczenia.

1. Jaki jest układ powierzchni Podola i Wołynia?
2. Jaki charakter ma sieć wodna Podola i Wołynia? Czem się różnią rzeki Podola od rzek Wołynia?
3. Jakie mamy gleby na Podolu i Wołyniu?
4. Scharakteryzować stosunki ludnościowe Podola i Wołynia.
5. Wyliczyć i scharakteryzować ważniejsze miasta Podola i Wołynia.
6. Jaki charakter ma sieć komunikacyjna tych obszarów?
7. Jakie znaczenie mają Podole i Wołyń pod względem wojskowym?

Lekcja 15.

ROZTOCZE.

Granice. Wyżyna Podolska łączy się na zachodzie z Wyżyną Lubelską wąskim długim wałem wyniosłości, noszącym nazwę Roztocza. Roztocze rozpoczyna się na południe od Lwowa i biegnie w kierunku północno-zachodnim przez Lwów na Tomaszów Lubelski, gdzie wkracza na wyżynę Lubelską i ciągnie się dalej po wyżynie pod Kraśnik. Zachodnią granicę Roztocza stanowi dolina Wisły, wschodnią - dolina Bugu.

Powierzchnia. Roztocze wznosi się przeciętnie powyżej 300 metrów ponad poziom morza. Najwyższe jego punkty leżą w południowo-wschodniej części, w okolicach Lwowa i przekraczają wysokość 400 metrów. Jednym z takich punktów jest Wysoki Zamek we Lwowie. Ku północy Roztocze obniża się i przechodzi stopniowo w obszar wyżyny Lubelskiej. Wał Roztocza jest pocięty głębokimi dolinami rzecznyymi na oddzielne pasma i pagórki.

Rzeki. Dzięki znacznemu wzniesieniu posiada Roztocze dosyć dużą ilość opadów atmosferycznych. Wody spływają zeń w postaci licznych źródeł, obfitych zwłaszcza na zachodnich stokach. Roztocze odwadniają dopływy: Dniestru, Bugu i Sanu. Do Dniestru płynie Wereszyca, do Bugu - Pełtew i Rata, do Sanu - Tanew.

Roślinność. Zbocza wzgórz Roztocza są pokryte lasami iglastymi i liściastymi. Tereny równiejsze i doliny rzek są zajęte pod grunty uprawne.

Miasta. Na południowo-wschodnim skraju Roztocza, nad źródłami Pełtewi, leży Lwów, trzecie miasto w Polsce co do wielkości /250 tysięcy mieszkańców/. Miasto

to zawdzięcza swój rozwój dogodnemu położeniu na szlaku handlowym, który łączy Polskę ze wschodem Europy i z państwami Bałkańskimi. Posiada rozwinięty handel i jest jednym z najważniejszych węzłów kolejowych w Polsce.

Lwów stanowi szczególny przykład polskich zdolności rozszerzania wpływów swojej kultury i cywilizacji. Miasto to, leżące zdala od właściwych ośrodków kulturalnych polskich, było w ciągu wieków źródłem, skąd na okoliczną ludność promieniowała polska kultura. Jest ono trwałym pomnikiem dążenia narodu polskiego do opanowania krainami wschodnimi. Stanowiło ono i stanowi polski bastion, leżący na szlakach dróg, prowadzących na wschód i południe. W dawnych czasach o Lwów rozbiły się napady Turków i Tatarów, a przed dwunastu laty to bohaterskie miasto umiało krwawo bronić swojego związku z Rzeczpospolitą. Raz jeszcze dowiodło, że starodawna dewiza "Leopolis semper fidelis", co znaczy "Lwów zawsze wierny", jest prawdą, którą zrodziło życie.

Cała ta bohaterska przeszłość Lwowa sprawiła, że jego ludność jest wyjątkowo dzielna. Wobec niebezpieczeństwa potrafią tu skutecznie chwycić za oręż nie tylko kobiety, ale i nieletnie dzieci, te prawdziwe orlęta lwowskie.

Stanowiąc ważny punkt wymiany handlowej, miasto to od wieków wyrobiło wśród swojej ludności wielką przedsiębiorczość i inicjatywę gospodarczą, co, łącznie z wiekowym doświadczeniem kupiectwa lwowskiego, stanowi o jego sławie jako ośrodka handlowego, specjalizującego się w handlu z t.zw. Bliskim Wschodem /Rumunja, Bałkany, Turcja, Persja/.

Z innych miast Roztocza wymienimy Żółkiew, starożytnie gniazdo rycerskiego rodu Żółkiewskich, z którego wyrosli liczni obrońcy naszych kresów południowo-wschodnich przed nawałą wschodnią /bohaterska śmierć hetmana Żółkiewskiego pod Cecora/ i Rawę Ruską, ważny węzeł kolejowy.

Sieć komunikacyjna.

We Lwowie krzyżuje się dziewięć linii kolejowych:

do Krakowa i dalej, przez Śląsk, do Poznania, Berlina i Czech,

do Bukaresztu przez Stanisławów - Kołomyję, z odgałęzieniem w Stanisławowie na Budapeszt,

do Podwoleczysk i dalej na Kijów i Odessę,

do Warszawy przez Rawę Ruską - Lublin,

do Budapesztu przez Stryj,

na Węgry przez Sambor i przełęcz Użocką,

do Lucka,

do Podhajec,

do Jaworowa.

Znaczenie
obronne.

Wznoszący się ponad otaczające tereny, wał Roztocza posiada bardzo dogodne naturalne warunki do stworzenia z niego linii obronnej, która może stanowić bardzo dobrą osłonę dla krain, położonych na zachód.

WYŻYNA LUBELSKA.Granice.

Wyżyna Lubelska jest ograniczona ze wschodu doliną Bugu, z zachodu doliną Wisły, z południa dolinami Tanwi i dolnego Sanu. Północna granica jest mniej wyraźna. Wyżyna Lubelska przechodzi tutaj stopniowo w nizinę Podlaską. Za północną granicę można przyjąć dolinę dolnego Wieprza i dalej na wschód bagniste obszary o charakterze zbliżonym do poleskiego, leżące w okolicy Włodawy.

Powierzchnia.

Powierzchnia Wyżyny Lubelskiej przedstawia naogół falistą płytę, pociętą dolinami rzeczными. Przeważają tu płaskie pagórki o łagodnych stokach. W okolicach, pokrytych lessem /na zachód od Lublina i w okolicach Zamościa/, teren jest pocięty licznymi wąwozami o stromych stokach. Ogólnie powierzchnia obniża się z południa ku północy. Na południu wzniesienie przekracza 300 metrów, na północy schodzi poniżej 200 metrów ponad poziomem morza.

Rzeki.

Wyżynę Lubelską odwadnia Bug, Wieprz z Bystrzycą i Wisła.

Gleby.

Wyżyna Lubelska słynie z urodzajnych gleb lessowych, przechodzących na południowym wschodzie /w okolicach Hrubieszowa/ w gleby czarnoziemne. W dolinach Tanwi, Bugu i dolnego Wieprza, znajdują się znaczne przestrzenie gleb piaszczystych.

Lasy.

Duże przestrzenie leśne znajdują się w południowej części obszaru nad Sanem i Tanwią. Poza tem lasy są rozrzucone dosyć gęsto wzdłuż dolin Wisły, Wieprza i Bugu.

Ludność.

Ludność polska stanowi 85% mieszkańców. Po miastach mieszka sporo Żydów.

W południowo-wschodnich częściach obszaru spotkać się można z Rusinami.

Ludność Lubelszczyzny mówi narzeczem, najbardziej zbliżonym do języka literackiego /t.zn. języka książkowego/. Głównym i prawie wyłącznym zajęciem ludności jest rolnictwo. Ludność ta, osiadła na urodzajnej glebie, zamożna, stanowi warstwę włościańską o dużym stosunkowo poziomie wykształcenia i niezwykłym rozwoju instytucyj gospodarczych, jak kółka rolnicze, spółdzielnie i t.d., ponieważ Lubelskie stanowi jeden z najbogatszych obszarów rolniczych.

Podobnie jak na Podlasiu, ludność Lubelskiego wielokrotnie cierpiała za swoje przywiązanie do ojczyzny. Tutaj miały miejsce krwawe prześladowania unickie /Chełmszczy-

zna/. W dawnych czasach o mury Zamościa i innych twierdz rozbiły się napady tatarskie.

Bogactwa naturalne. W okolicach Małęczowa tryskają źródła żelaziste ^{x/}, odznaczające się właściwościami leczniczymi.

Miasta. Najważniejszym miastem jest Lublin /około 120 tysięcy mieszkańców/ nad Bystrycą, stolica województwa, posiadający znacznie rozwinięty przemysł garbarski.

Z innych miast zauważymy: Chełm, drugie pod względem wielkości miasto na wyżynie; Zamość, dawna twierdza polska; Kazimierz nad Wisłą, znany ze swego pięknego położenia, licznych zabytków przeszłości i sadów owocowych.

Sieć komunikacyjna. Sieć komunikacyjna Lubelszczyzny jest uboga. Głównym węzłem kolejowym jest Lublin, z którego rozchodzą się linje:

na Warszawę, przez Dęblin,

na Kowel, przez Chełm,

na Lwów, przez Rejowiec i przez Rozwadów,

na Łuków Siedlce.

Znaczenie dla obrony państwa. Obszar Lubelskiego jest jakgdyby drugim stopniem po Wołyniu na drodze do wnętrza Rzeczypospolitej. Tutaj od wieków rozgrywały się końcowe walki ze wschodnim wrogiem Polski, gdy zdołał on złamać pierwszą linię oporu, znajdującą się na szlakach Wołynia i Podola. Przykłady tego widzimy w ciągu całych naszych dziejów przeszłych aż do ostatniej wojny, w czasie której pod Zamościem została ostatecznie rozgromiona konna armja Budiennego.

Ten charakter wyżyny Lubelskiej będzie odgrywał tę samą rolę i w przyszłości. Poza tem o znaczeniu tego obszaru dla obrony państwa decyduje urodzajność i wydajność jego gleby. Obszar ten może wytwarzać znacznie więcej zboża i produktów żywnościowych, niż ich spożywa miejscowa ludność, będzie więc stanowić zbiornik wyżywienia dla armji walczącej.

Naturalną linię obronną obszaru stanowi Bug, przepływający na zachodniej granicy wyżyny.

WYŻYNA MAŁOPOLSKA.

Granice. Na zachód od wyżyny Lubelskiej ciągnie się wyżyna Małopolska. Wschodnią i południową jej granice stanowi dolina Wisły. Na zachodzie graniczy ona

^{x/} To jest zawierające, rozpuszczone w wodzie, cząsteczki żelaza.

z Pogórzem Śląskiem wzdłuż dolin Przemszy i Warty. Na północy przechodzi stopniowo w nizinę Mazowsza.

Powierzchnia. Pod względem charakteru powierzchni możemy podzielić wyżynę Małopolską na trzy części.

Na zachodzie, od Krakowa w kierunku na Wieluń, przebiega skaliste pasmo Krakowsko-Wieluńskie. Na wschodzie, pomiędzy Pilicą i Wisłą, ciągnie się wyżyna Kielecko-Sandomierska. Pomiedzy temi dwoma wynioślejszemi obszarami przebiega wzdłuż Nidy obniżenie, zwane Kotliną Nidy.

Pasma Krakowsko-Wieluńskie ^{x/} osiąga największą wysokość w południowej swej części, pomiędzy Krakowem i Częstochową. Ciągną się tutaj rozległe obszary, wzniesione powyżej 400 metrów ponad poziom morza. Pomiedzy źródłami Czarnej Przemszy i Pilicy, w okolicach Ogrodzieńca, pasmo przekracza wysokość 500 metrów. Jest to najwyższy punkt całego pasma Krakowsko-Wieluńskiego. Jest ono rozcięte poprzecznymi dolinami Przemszy, Pilicy i Warty, na kilka części. Na zachód od Krakowa tworzy szereg wysokich wzgórz, dochodzących blisko do 400 metrów ponad poziom morza /wzgórze Wawelskie/. Tę część pasma nazywają często grzbietem Tęczyńskim.

Ku zachodowi pasmo opada stromo ku Pogórzem Śląskiemu.

Pasma Krakowsko-Wieluńskie składa się z wapieni, które są mało odporne na działalność wody. To też wody wyrzeźbiły w niem szereg dolin o stromych ścianach i sterczących samotnie skałach, nadających krajobrazowi swoiste piękno. Szczególnie słyną z tych charakterystycznych widoków okolice Ojcowa. Wody, przesiąkające szczelinami do wnętrza skał, rozpuszczają częściowo wapień i tworzą szereg grot /groty Ojcowskie, Smocza Jama na Wawelu/. Niektóre z tych grot zawierają kości dawno wymarłych zwierząt oraz ślady zamieszkania przez człowieka przedhistorycznego.

Wyżyna Kielecko-Sandomierska jest zajęta w swej środkowej części przez góry Świętokrzyskie. Przebiegają one kilku równoległymi łańcuchami w kierunku ogólnym z północ-zachodu na południowy wschód. Góry Świętokrzyskie są resztką jednego z najstarszych w Europie łańcuchów górskich. Łańcuch ten w dawnych czasach był bardzo wysoki, lecz wieloletnia działalność czynników atmosferycznych zniszczyła go. Dziś najwyższy łańcuch tych gór, Lysogóry, przebiegający na północ od Kielc, osiąga wysokość ponad 600 metrów /w szczy-

x/ Nazywają je też często Jurą Krakowską, albo pasmem Częstochowskiem.

cie Lysica/. Nazwa Łysogóry pochodzi od rumowisk bloków skalnych, pokrywających jego stoki, przedstawiających golizny, jakby łysiny, nieporosłe lasami.

Na północ od głównego pasma ciągnie się szereg łańcuchów coraz niższych. Ku północy teren obniża się powoli i przechodzi w nizinę Mazowsza. Ku południowi, w stronę Sandomierza, obszar przechodzi w pagórkowatą wyżynę Sandomierską, pokrytą urodzajnymi glebami lessowemi.

Obszar pomiędzy pasmem Krakowsko-Wieluńskim i wyżyną Kielecko-Sandomierską, noszący nazwę Kotliny Nidy, jest obszarem wyżynnym, wzniesionym ogólnie powyżej 300 metrów ponad poziom morza. W stosunku jednakże do sąsiednich obszarów wyżyny Małopolskiej stanowi on wyraźne obniżenie. Najwyższe wzniesienie posiada kotlina w części zachodniej, w okolicy Miechowa, gdzie dochodzi do blisko 500 metrów /kolej przebiega tutaj tunelem/. Teren kotliny Nidy obniża się od tego największego wzniesienia w kierunku południowym ku dolinie Wisły i w kierunku północnym, gdzie w okolicach Radomska przechodzi w niziny Mazowsza.

W okolicach Buska występują wzgórza gipsowe o charakterystycznych kopulastych wierzchołkach. Woda, przeciekając przez gips, rozpuszcza go i tworzy groty podziemne, które często zapadają się, wytwarzając na powierzchni gruntu mnóstwo lejkowatych zapadłości.

Rzeki. Wyżynę Małopolską odwadnia górna Warta i dopływ Wisły. Z dopływów Wisły zauważymy następujące: Przemszę, biorącą początek na pasmie Krakowsko-Wieluńskim; źródła jej są położone o $\frac{1}{2}$ kilometra od źródeł Warty, co stwarza dogodność do przeprowadzenia kanału; Prądnik, wypływający na północ od Ojcowa i wpadający do Wisły pod samym Krakowem; dolina Prądnika słynie z malowniczych widoków; Nidę, biorącą początek z gór Świętokrzyskich; Pilicę, odwadniającą swym górnym biegiem północną część kotliny Nidy.

Gleby. Południowa część wyżyny Małopolskiej posiada przeważnie urodzajne gleby lessowe. Z urodzajności słynie zwłaszcza wyżyna Sandomierska i zachodnia część kotliny Nidy w okolicy Proszowic. Na północy i we wschodniej części Kotliny Nidy

przeważają grunty piaszczyste.

Bogactwa naturalne. Wyżyna Małopolska posiada szereg bogactw mineralnych, częściowo jeszcze

niewyzyskanych. Mamy tu następujące ważniejsze kopaliny:

rudy żelazne - w okolicy Zawiercia i Częstochowy oraz w północnej części gór Świętokrzyskich w okolicy Ostrowca, Starachowie;

siarkę - w okolicach Proszowic i Swoszowic;

gips - w okolicach Buska;

miedź - w zachodniej części gór Świętokrzyskich;

marmur - w okolicach Chęcin;

gliny, nadające się do wyrobu naczyń - w okolicach Ćmielowa i Opatowa;

wapnienie - wypalane w bardzo wielu okolicach;

źródła siarczano-słone - w okolicach Buska i Solca.

Lasy. Znaczne przestrzenie wyżyny Małopolskiej porastają lasy. Południowa część obszaru jest przeważnie krainą uprawną. Ilość lasów zwiększa się ku północy. Większe obszary lesne porastają północne piaszczyste części pasma Krakowsko-Wieluńskiego i Kotliny Nidy /okolice Włoszczowej, Jędrzejowa/. Spotykamy również lasy na stromych stokach dolin rzecznych w południowej części pasma Krakowsko-Wieluńskiego. Obszar gór Świętokrzyskich jest także silnie zalesiony. Szczyty głównych pasm porasta bór jodłowy, niżej występują buki i modrzewie, a piaszczyste podnóża grzbietów porastają lasy sosnowe. Te wspaniałe bory prześlicznie opisał Zeromski w książce p.t. "Puszcza jodłowa".

Klimat. Obszar gór Świętokrzyskich posiada dużą ilość opadów /przeszło 60 centymetrów/. Średnia temperatura jest o 1 do 2° niższa, niż w Warszawie.

Wskutek tego zbiory opóźniają się tutaj mniej więcej o dwa tygodnie.

Ludność. Wyżynę Małopolską zamieszkuje zwarcie ludność polska, stanowiąca około 90% mieszkańców. Południowe urodzajne obszary są zaludnione gęściej, północne - rzadziej. Ludność zajmuje się głównie rolnictwem, częściowo jest zatrudniona w przemyśle, zwłaszcza w północnej części obszaru, gdzie wzdłuż rzeki Kamiennej jest rozwinięty przemysł metalurgiczny. Ludność wiejska obszaru wyżyny Małopolskiej należy do najstarszej i najczystszej rasy polskiej. Oddawien dawna żyjąca spokojnie, nienarażona na niebezpieczeństwa wojny, wytworzyła na terenach urodzajniejszych dużą zamożność. Długi okres spokojnego życia wytworzył w charakterze ludności pewność siebie, żywy humor, grzeczność, uczynność i gościnność. W niezepsutej formie zachowały się tu dawne słowiańskie zwyczaje, obrzędy i podania oraz różnorodne, zmieniające się w zależności od różnych

okolic, barwne stroje ludowe.

Miasta. Największym miastem wyżyny Małopolskiej jest Kraków /przeszło 200 tysięcy mieszkańców/, jedno z najstarszych miast w Polsce, którego początki giną w pomroce dziejów. Kraków był dawniej stolicą Polski do czasów Zygmunta III, t.j. do początku XVII wieku, kiedy wobec przyłączenia Litwy do Polski rozwój terytorjalny państwa polskiego poszedł w kierunku wschodnim i stolica została przeniesiona do Warszawy, leżącej w środku państwa. Do ostatnich jednak czasów niepodległej Polski Kraków był miejscem koronacji królów polskich.

Jako długotrwały ośrodek życia państwowego, Kraków posiada mnóstwo pamiątkowych gmachów, związanych z wielkimi tradycjami naszego rozwoju historycznego. Na wzgórzu wawelskim wznosi się zamek królewski, początkami swymi sięgający narodzin państwa polskiego. W katedrze na Wawelu w grobach królewskich spoczywają zwłoki naszych królów i wielkich mistrzów słowa, oraz bohaterów narodowych. W kościele na Skałce znajdują się groby najzasłużeńszych mężów narodu. Po całym mieście jest rozrzucony szereg gmachów, będących pomnikami naszej chwały narodowej.

Kraków był zdawien dawna ośrodkiem oświaty i kultury polskiej. Istnieje tutaj, najstarszy w Polsce i jeden z najstarszych w Europie, Uniwersytet Jagielloński, założony przez Kazimierza W, a odbudowany w r.1400 za Jagiełły. Również za czasów rozbiorowych był Kraków ogniskiem, z którego rozchodziły się jasne promienie oświaty narodowej i gdzie zawsze tliło się zarzewie ruchu niepodległościowego. Tutaj dojrzewały wielkie i śmiałe plany walki czynnej z najeźdźcami. Stąd też dnia 6 sierpnia 1914 roku wymaszerowały Legjony pod wodzą Komendanta Józefa Piłsudskiego na bohaterskie zmagania się o wolną Polskę.

Powstanie swoje i rozwój zawdzięcza miasto dogodnemu położeniu na szlaku komunikacyjnym ze wschodu na zachód. Tędy w odległych czasach dążył słynny "szlak bursztynowy", prowadzący z wybrzeży morza Czarnego ku brzegom Bałtyku. Dzisiaj Kraków jest ważnym węzłem kolejowym, gdzie krzyżują się 4 linje kolejowe.

Drugim z kolei miastem jest Częstochowa ze 120 tysiącami mieszkańców. Posiada rozwinięty przemysł metalurgiczny i tkacki. W mieście tem znajduje się największy klasztor katolicki na Jasnej Górze, słynny z obrony przed Szwedami.

Z innych miast wymienimy: Wieluń, małe miasto, leżące na północnym skraju wzgórz Krakowsko-Wieluńskich; w kotlinie Nidy leżą nieliczne miasta, z których zauważymy: Busk, i Solec, słynne ze źródeł leczniczych; Proszowice w centrum urodzajnego obszaru ze złożami siarki w okolicy.

Najważniejszymi miastami wyżyny Kielecko-Sandomierskiej są Kielce i Sandomierz.

Kielce, stolica województwa, węzeł kolejowy, rozwinęły się ostatnio dzięki powstaniu licznych fabryk /wyroby z marmuru, piece wapienne/; Sandomierz, ośrodek dawnego handlu zbożowego, miasto bardzo stare, z licznymi zabytkami dawnego budownictwa. Z innych miast przytoczymy: Chęciny z ruinami starożytnego zamku; Ostrowiec, Starachowice, Skarżysko, Końskie, leżące w obszarze przemysłu metalurgicznego, z licznymi hutami i fabrykami wyrobów metalowych.

Sieć komunikacyjna. Obszar wyżyny Małopolskiej jest słabo wyposażony w linje komunikacyjne.

Wzdłuż zachodniego brzegu przebiega kolej Warszawa-Kraków. Najważniejszym węzłem kolejowym środka obszaru jest Skarżysko, gdzie krzyżują się linje: Łódź-Sandomierz i Dęblin-Kraków. Poza tem mamy jeszcze tylko linję kolejową Kielce-Częstochowa i Kraków-Kocmyrzów, o mniejszem znaczeniu.

Znaczenie obronne. Najwybitniejszą cechą wyżyny Małopolskiej jest jej charakter źródła rezerw ludzkich i środków zaopatrzenia wojennego. Najdalej położona od granic państwa, posiada ona wielkie ośrodki przemysłu wojennego i dziedzin pomocniczych /wielki przemysł metalowy i hutniczy/. Zamieszkała wyłącznie przez ludność polską, stanowi największe źródło pierwszorzędnej materjału żołnierskiego.

Wyżyna Małopolska posiada przyrodzone warunki obronne, zapewnione przez graniczne rzeki /Wisła, Warta/, przez wyniosłości na pograniczu /pasmo Krakowsko-Wieluńskie/, oraz przez dogodne ukształtowanie terenu.

POGÓRZE ŚLĄSKIE.

Granice. Pogórze Śląskie jest położone na zachód od pasma Krakowsko-Wieluńskiego. Północna jego granica przebiega na południe od Częstochowy. Zachodnią granicę stanowi granica państwa. Na południu Pogórze Śląskie graniczy z nizinami podkarpackimi.

Powierzchnia. Powierzchnia Pogórza przedstawia wyżynę, wzniesioną powyżej 300 metrów ponad poziom morza, opadającą w kierunku Wisły i Odry. W środkowej części przebiega w kierunku zachodnim pasmo wyniosłości, noszących nazwę gór Tarnowickich. Pasma to wkracza na teren polskiego Śląska w okolicy miasta Tarnowskie Góry. Osiąga ono w najwyższym punkcie wysokość 385 metrów. Jest to najwyższy punkt wyżyny Śląskiej.

Rzeki. Pogórze Śląskie odwadniają dopływy Odry i Wisły. Z dopływów Odry zauważamy Małapanew i Kłodnicę, z dopływów Wisły - Przemszę.

Gleby. Zachodnia część obszaru posiada gleby naogół urodzajne, często gliniaste,

a nawet w niektórych miejscach lessowe. We wschodniej części przeważają gleby piaszczyste. W okolicach Olkusza piaski pokrywają znaczne przestrzenie. Znajduje się tutaj, pod Błędowem nad Przemszą, największy w Polsce obszar gołych piasków, mierzący 8 kilometrów długości i około 4 szerokości. Nosi on nazwę pustyni Błędowskiej.

Znaczna część powierzchni Pogórza jest pokryta lasami. W województwie Śląskiem, t.zn. w zachodniej części Pogórza Śląskiego, lasy zajmują przeszło trzecią część obszaru.

Bogactwa naturalne.

Pogórze Śląskie jest źródłem najważniejszego naszego bogactwa kopalnego - węgla. Obszar, zajęty przez węgiel, czyli t.zw. Zagłębie węglowe, ciągnie się od zachodniej granicy poprzez Jaworzno w stronę Krakowa.

Poza węglem wydobywa się tu znaczne ilości rudy żelaznej, cynku i ołowiu.

Ludność.

Obszar ten jest zaludniony bardzo gęsto, dzięki obfitości bogactw kopalnych i wobec rozwiniętego wskutek tego przemysłu.

Województwo śląskie posiada najgęstsze zaludnienie w Polsce /blisko 300 ludzi na kilometr kwadratowy/. Ludność w przeważnej części polska z domieszką po miastach Niemców w zachodniej części i Żydów we wschodniej części. Znaczny procent ludności pracuje w górnictwie i przemyśle. Poza przemysłowemi obszarami Mazowsza jest to drugie w Polsce skupisko ludności robotniczej. Nawet znajdujące się na tym obszarze ośrodki ludności wiejskiej z biegiem czasu przekształcają się na ośrodki robotnicze. Ludność Śląska wykazała największą odporność rasową i przywiązanie do pnia macierzystego. Niemczona od siedmiuset lat, zachowała w całej czystości swoją mowę i obyczaje. W krwawych walkach powstańczych przeciwko najeźdźcy zdecydowała raz na zawsze o swojej przynależności do Rzeczypospolitej.

Olbrzymie nagromadzone tutaj bogactwa i rozwój przemysłu zawdzięczamy pracy tej dzielnej ludności. Cechuje ją duża inteligencja ogólna, zrozumienie zagadnień państwowych i społecznych. Duże obycie ze zdobyczami cywilizacji i techniką życiową czyni z niej najkulturalniejszą ludność Polski. Ludność ta jest najbardziej zbliżona do odpowiednich ośrodków ludności w Europie zachodniej. Pomimo osiągnięcia bardzo wysokiego stopnia kultury materialnej pozostała wierna dawnej przeszłości. Wyraża się to nie tylko w zachowaniu ciekawych dawnych obyczajów, lecz również i w bogatych strojach ludowych.

Miasta.

Największe miasta Śląska zgrupowały się w centrum okręgu przemysłowego, obejmującego trójkąt pomiędzy Gliwicami, Tarnowskimi Górami i Mysłowicami.

cami. Cały ten obszar stanowi jakby jedno wielkie miasto. Łączy się ono z miastami i osadami Zagłębia Dąbrowskiego i rozwija się stale, stanowiąc jedyny przykład osiedla takiego typu w Polsce. Leżą tu Katowice, stolica województwa śląskiego /około 130 tysięcy mieszkańców/, Królewska Huta /115 tysięcy mieszkańców/, Będzin, Dąbrowa Górnicza. Na szczególną uwagę zasługuje Chorzów z olbrzymią fabryką przetworów azotowych. Przemysł azotowy posiada bardzo wielkie znaczenie dla państwa. Wytwarza on nawozy sztuczne, niezbędne dla rolnictwa, a w razie potrzeby może wytwarzać produkty, konieczne do wyrobu materiałów wybuchowych. Puszczanie w ruch fabryki w Chorzowie po wyjściu Niemców jest zasługą obecnego Prezydenta Rzeczypospolitej, wielkiego uczonego, chemika, prof. Ignacego Mościckiego.

Na wschodnim pograniczu Pogórza Śląskiego leży Olkusz, już od dawnych czasów słynny z kopalń rudy ołowianej i cynkowej. W XVII wieku istniała tu mennica, w której bito monety ze srebra, wydobywanego z okolicznych kopalń.

Sieć komunikacyjna. Obszar posiada bogatą sieć komunikacyjną, zwłaszcza w okręgu przemysłowym. Istnieje tu gęsta sieć kolejowa i drogową. Głównymi węzłami kolejowymi są Sosnowiec i Katowice, gdzie zbiegają się linje kolejowe z Warszawy, Krakowa, Wiednia, Pragi i Wrocławia.

Znaczenie obronne. Znaczenie obszaru przemysłowego Zagłębia Śląskiego, z jego olbrzymią ilością kopalń i fabryk, wytwarzających najrozmaitsze materiały i produkty, niezbędne dla gospodarczego życia państwa, wzrasta stokrotnie w czasie wojny. Utracenie lub zniszczenie, a nawet tylko znaczniejsze uszkodzenie, wyrządzone w tym ośrodku, mogłoby się odbić fatalnie na sprawności armji walczącej. To też Śląsk musi być uporczywie broniony przed najściem wroga. Przyrodzonych warunków obronnych Śląsk nie posiada. Jedyną jego siłę obronną stanowi ludność. Ludność ta jednak dzielna, przywykła w codziennej pracy w hutach i kopalniach do niebezpieczeństwa, przywiązana do odzyskanej wolności, której znaczenie rozumie, będzie stanowić tę żywą siłę obronną, która zastąpić może brak obronności naturalnej.

Ć w i c z e n i a .

1. Jakie są granice poszczególnych obszarów, omawianych w tej lekcji?
2. Jak przedstawia się powierzchnia każdego z tych obszarów?
3. Jaka ludność je zamieszkuje i czem się zajmuje? Charakterystyka jej.

4. Jakie gleby posiada każdy obszar?
5. Gdzie znajdują się większe obszary leśne?
6. Jakie bogactwa naturalne posiada każdy obszar?
7. Opisać sieć wodną poszczególnych obszarów.
8. Wyliczyć główne miasta i podać krótkie wiadomości o każdym z nich.
9. Jakie znaczenie posiadają opisane obszary dla obrony państwa?

Lekcja 16.

Wyż Polski oddzielony jest od Karpat pasmem nizin, położonych wzdłuż biegu Odry, Wisły, Sanu, Dniestru i Prutu.

KOTLINA ODRY.

Położenie i granice.

Zachodnią część pasma nizin stanowi nizina Nadodrzańska, zwana kotlina górną Odry. Zajmuje ona obszar wzdłuż górnej Odry i jej dopływów /Olza/.

Graniczy z zachodu z górami Sudetami, z południa i ze wschodu z Karpatami, ku północy przechodzi stopniowo w Pogórze Śląskie. Kotlina ta tworzy wspomnianą już Bramę Morawską, którą biegną szlaki komunikacyjne z Polski do zachodniej i południowo-zachodniej Europy. Przeważna część tej kotliny leży poza granicami Polski, w Czechosłowacji i w Niemczech. Do Polski należy część kotliny na wschód od Odry i Olzy, obejmuje ona Śląsk Cieszyński i południową część Górnego Śląska.

Powierzchnia.

Powierzchnia kotliny przedstawia pagórkowatą równinę, obniżającą się ku środkowi. Od południa obniżenie to jest wyraźne, od północy bardzo nieznaczne. Wysokość kotliny waha się w granicach od 200 do 300 metrów ponad poziom morza.

Gleby.

Gleby są tu naogół dosyć urodzajne. W północnych częściach, w okolicach Pszczyny i Rybnika, jak również na północ od Cieszyna, spotyka się gleby lessowe.

Lasy.

Cały obszar posiada dość znaczne zalesienie. Zwłaszcza piękne i dobrze zagospodarowane lasy spotykamy w północnej części, na obszarze Górnego Śląska.

Ludność.

Obszar ten zamieszkują Ślązacy, lud przywiązany do kraju i mowy ojczystej. Zachowały się tutaj, zwłaszcza wśród niewiast, stroje ludowe. Ludność stoi

na wysokim stopniu rozwoju kulturalnego. Trudni się częściowo rolnictwem, częściowo jest zajęta w górnictwie i przemyśle, który jest tu znacznie rozwinięty /włókiennictwo/.

Miasta. Z miast zauważymy Cieszyn, nad rzeką Olzą /albo Olszą/, miasto przemysłowe z fabrykami metalowymi, włókienniczymi i licznymi garbarniami; przedmieście Cieszyna na lewym brzegu rzeki należy do Czech; Biała - Bielsko, nad rzeką Białą, dopływem Wisły, zamieszkałe w znacznej części przez Niemców; miasto przemysłowe z silnie rozwiniętym przemysłem włókienniczym, posiada poza tem fabryki metalowe, amunicji i wiele innych:

NIZINA NADWIŚLAŃSKA.

Położenie i granice. Na wschód od kotliny Odry ciągnie się wzdłuż Wisły nizina Nadwiślańska. Jest ona podzielona pasmem wzgórz Krakowsko-Wieluńskich na dwie części. Wzgórza podchodzą pod Krakowem do samej Wisły i nawet przekraczają ją. Wisła przedziera się w tem miejscu przez pasmo wąską doliną, zwaną Bramą Krakowską.

Kotlina Oświęcimska. Część niziny, położoną na zachód od Bramy Krakowskiej, będziemy nazywać kotliną Oświęcimską.

Ograniczają ją od północy wzgórze Krakowsko-Wieluńskie i Pogórze Śląskie, od południa podgórze Karpat. Ma ona kształt trójkąta, rozszerzonego na zachodzie i zwężającego się ku Bramie Krakowskiej. Wysokość kotliny waha się w granicach od 200 do 300 metrów ponad poziomem morza.

Środkiem niziny płynie szeroką doliną Wisła. Z prawej strony przyjmuje ona Białą, Sołę i Skawę, z lewej Przemszę. W dolinie Wisły i wzdłuż dolnych biegów jej dopływów spotyka się mnóstwo małych jezior. Wisła posiada dogodne warunki do połączenia kanałem z Odrą. Górne biegi tych rzek płyną w niedalekiej odległości od siebie, a dział wodny pomiędzy nimi jest niewysoki.

Najważniejszym miastem na tym obszarze jest Oświęcim, ważny węzeł kolejowy, gdzie rozchodzą się 4 linje kolejowe /do Katowic, do Krakowa, do Czechosłowacji i na Podkarpacie/.

Nizina Krakowsko-Sandomierska. Część niziny Nadwiślańskiej, położoną na wschód od Bramy Krakowskiej, będziemy nazywać niziną Krakowsko-Sandomierską. Ma ona również kształt trójkąta, rozszerzonego na wschodzie i zwężającego się ku Bramie Krakowskiej.

Północną granicę niziny tworzy południowy brzeg wyżyny Małopolskiej, południową - Karpaty. Wschodnią granicę stanowi Roztocze.

Powierzchnia tej części niziny jest niższa od omawianych poprzednio. Wznosi się ona od 140 do 200 metrów ponad poziom morza. Ogólnie, teren niziny obniża się z południa ku dolinom Wisły i Sanu i wznosi się ku północy od tych rzek. Powierzchnia niziny na południe od Wisły i Sanu jest pocięta na kilka garbów, biegnących z południa na północ. Garby te są niskie i posiadają łagodne stoki. W północnej części prawe dopływy Sanu /Tanew, Wisznia/ płyną głębokimi dolinami o stromych stokach. Nadaje to tej części niziny charakter więcej urozmaicony.

Północnym skrajem niziny płynie Wisła. Dolina Wisły jest tu szeroka. Rzeka płynie zmiennym korytem. Wzdłuż brzegów jej spotykamy wiele zagłębień, napełnionych wodą, które stanowią resztki starych koryt Wisły /są to t.zw. starorzecza, albo wiśliska/. Wisła przyjmuje z prawej strony Dunajec z Popradem, Wisłokę i San, z lewej - Nidę.

Wzdłuż rzek ciągną się szerokimi pasami piaszczyste doliny, pokryte, zwłaszcza w północnej części niziny, obszarami lotnego piasku. Ku południowi spotyka się obszary urodzajniejsze, pokryte lessem.

Doliny rzek były porośnięte dawniej olbrzymimi puszciami /puszcza Niepołomska przy zbiegu Raby i Wisły, puszcza Sandomierska w widłach Wisły i Sanu/. Dzisiaj są one mocno przetrzebione; pozostały z nich tylko resztki.

Nizinę Nadwisłańską zamieszkuje ludność polska. Gęstość zaludnienia jest niezbyt wielka. Ludność zajmuje się przeważnie rolnictwem.

W związku ze słabym zaludnieniem stoi niewielka ilość miast. Z ważniejszych wymienimy następujące: Wieliczka i Bochnia, słynne z kopalń soli, Tarnów, Rzeszów, Przemysł, Jarosław położone na linii kolejowej Kraków-Lwów, Mościce ze słynną fabryką nawozów sztucznych.

Nizina Nad-dniestrzańska. Nizina Naddniestrzańska stanowi przedłużenie niziny Nadwiślańskiej ku wschodowi. Składa się ona z obszernej kotliny Stryjskiej, położonej nad górnym Dniestrem, oraz mniejszej znacznie kotliny Stanisławowskiej, leżącej nad dolnym biegiem Bystrzycy. Pomiędzy temi dwiema kotlinami płynie Dniestr szeroką doliną. Posiada on w tej części zmienne koryto i powolny bieg. Poniżej kotliny Stanisławowskiej /od Niżniowa/ Dniestr wkracza na płytę Podolską. Dolina jego zwęża się i pogłębia, bieg staje się szybszy.

Kotlina Stryjska. Kotlina Stryjska rozpoczyna się w tem miejscu, gdzie Dniestr skręca na południowy wschód i biegnie wzdłuż Dniestru poniżej ujścia jego prawego dopływu - Stryja. Na całej tej przestrzeni Dniestr posiada bardzo niewielki spadek.

Płynie on powoli, tworząc liczne zakręty i zmieniając często po powodzi swoje koryto. Powoduje to powstawanie mnóstwa starorzeczy, rozrzuconych w dużej ilości wzdłuż brzegów rzeki. Wskutek powolnego biegu rzeka zabagnia teren. W górnej części jej biegu są położone obszerne bagna, zwane Wielkimi Błotami, ciągnące się wzdłuż rzeki na przestrzeni 34 kilometrów. Obszar ten nawiedzany jest często przez powodzie. Dział wodny pomiędzy Dniestrem i Sanem jest dogodny do połączenia kanałem.

W południowej części kotliny jest silnie rozwinięty przemysł solny i naftowy. Ośrodkiem przemysłu solnego jest Kalusz z kopalniami soli potasowej. Sól potasowa ma duże zastosowanie w rolnictwie, jako nawóz sztuczny, oraz w przemyśle chemicznym.

W okolicy Borysławia i Drohobycza leży t.zw. Zagłębie naftowe. W całej okolicy znajduje się mnóstwo szybów, z których wydobywa się ropę naftową i gaz ziemny. W Drohobyczu istnieje wielka rafinerja, gdzie ropę naftową rozkłada się na oleje, naftę, benzynę i parafinę.

Kotlina Stanisławowska. Z innych miast zauważymy: Stanisławów, w środku kotliny Stanisławowskiej, ważny węzeł kolejowy; Stryj i Sambor, na dwóch przeciwległych końcach kotliny Stryjskiej.

Kotlina Prutu. Niewielką kotlinowatą dolinę tworzy również Prut w miejscu, gdzie zmienia swój bieg na południowo-wschodni.

W kotlinie Prutu leży ważny węzeł kolejowy Kołomyja, gdzie krzyżują się linje, biegnące z zachodu na Podole i z północy - w kierunku granicy rumuńskiej.

KARPATY.

Położenie. Obszar Polski, położony na południe od nizin podkarpackich, zajmują Polskie Karpaty. Polskie Karpaty stanowią północną część wielkiego obszaru górskiego Karpat, który ciągnie się olbrzymim łukiem przez Austrię, Czechosłowację, Polskę, Rumunję i Węgry.

Budowa. Charakterystyczną cechą Polskich Karpat jest ich budowa pasmowa. Polega ona na tem, że obszary o podobnym charakterze powierzchni, jak również główne grzbiety i doliny, przebiegają obok siebie pasmami w ogólnym kierunku z zachodu na wschód. Poczynając od pasa nizin podkarpackich, możemy wydzielić w Karpatach polskich następujące pasma.

1. pas Pogórzy Karpackich,
2. krainy górskie Beskidów,
3. pas skalic,

4. pas tatrzański.

Pas Pogórzy Karpackich.

Pas Pogórzy Karpackich stanowi jakby przejściowy stopień od nizin podkarpackich do właściwej krainy górskiej. To przejście ma inny charakter na zachodzie, niż na wschodzie. Na zachodzie Pogórze wznosi się z niziny Nadwiślańskiej 200 metrowym progiem. Granica Pogórza jest zaznaczona wyraźnie. Na wschodzie przejście od niziny Naddniestrzańskiej do Pogórza odbywa się stopniowo i mniej wyraźnie.

Powierzchnia Pogórzy przedstawia naogół falistą krainę o formach łagodnych, po ciętą licznymi dolinami rzek na oddzielne garby, grzędy i wzgórza. Doliny rzek są przeważnie szerokie. Rzeki płyną w nich krętymi biegami, odkładając na brzegach i przy ujściach żwir często w znacznych masach. Pogórze stanowi resztkę z dawnych gór, zniszczonych działalnością czynników atmosferycznych i rzek. Ślady tego spotykamy zwłaszcza na wschodzie, gdzie tu i ówdzie wznoszą się na obszarze Pogórza samotne góry. Takie góry nazywamy świadkami, gdyż świadczą one o tem, że kiedyś istniała tu kraina górska.

Pogórze wznosi się stopniowo ku południowi i przechodzi we właściwą krainę górską Beskidów.

Pas Beskidów.

Pas Beskidów ciągnie się przez całą szerokość Polski, poczynając od przełęczy Jabłonkowskiej na zachodzie do granicy rumuńskiej na wschodzie. Poza niewielkim odcinkiem cała nasza południowa granica przebiega wzdłuż głównego grzbie-
tu Beskidów.

Jak już wiemy z opisu powierzchni, zachodnią część Beskidów tworzą t.zw. Beskidy Magórskie, zwane również Beskidem Wysokim. Beskidy Magórskie wznoszą się z Pogórza stromymi wzgórzami. Na głównym grzbiecie osiągają one dość znaczne wysokości. Najwyższy punkt, Babia Góra, wznosi się na wysokość 1725 metrów. Istnieje tu poza tem szereg szczytów o mniejszych wysokościach. Pomimo swojej wysokości są Beskidy Magórskie dosyć łatwo dostępne. Są one pocięte głębokimi dolinami rzecznoimi, które dochodzą do samego wnętrza gór. Sprzyja to rozwojowi dróg komunikacyjnych i osadnictwu, które tutaj jest posunięte bardzo wysoko w góry. Góry posiadają przeważnie dosyć łagodne stoki i płaskie, kopia-
stkie wierzchołki.

Ku wschodowi łańcuch Beskidów obniża się i rozszerza. W Beskidzie Niskim sięga on na północ aż do Tarnowa, Rzeszowa i Przemyśla. Przejście od Pogórza do właściwej krainy górskiej jest tutaj stopniowe, nie tak nagłe jak w Beskidach Magórskich. Beskidy Niskie nie sprawiają wrażenia właściwych gór. Najwyższe punkty dochodzą w nich zaledwie do 900 metrów. Wierzchołki gór - to łagodne kopy, pokryte lasem liściastym,

przeważnie owies i kartofle. Latem udają się ze stadami owiec i bydła na hale, gdzie pozostają do późnej jesieni, wyrabiając sery. Jałowy grunt nie wystarcza na wyżywienie całej ludności. Część górali musi wędrować za zarobkami w niziny, lub w obce kraje.

Życie w ciężkich warunkach i stałe borykanie się z uciążliwymi właściwościami klimatu i ziemi wytworzyło z górali odrębny typ ludzi śmiałych, dzielnych, zaradnych. Zamieszkali od wieków w trudno dostępnych górach, gdzie sami sobie byli panami, górale wyrobili w sobie umiłowanie wolności i niezależności, oraz wysokie poczucie własnej godności i rycerskość. Niejednokrotnie wykazywali swoje przywiązanie do ojczyzny. Góralom zawdzięczał uratowanie od niewoli szwedzkiej w XVII wieku król Jan Kazimierz. Zew Komendanta do walki z najeźdźcą odbił się silnym echem na Podhalu. Młodzież góralska chętnie garnęła się pod ojczyste sztandary. Stanowiła ona znaczny procent żołnierza legjonowego. Ten szczery i pełen entuzjazmu stosunek do Legjonów wydatnił się zwłaszcza już podczas walk Legjonów na Podhalu w roku 1914, co szczególnie podkreślił marszałek Piłsudski w swojej książce "Moje pierwsze boje". Złożone z górali, dzielne i bitne pułki podhalańskie, niejednokrotnie swą odwagą decydowały o zwycięstwie również i w czasie naszej ostatniej wojny.

Wśród górali przechowały się do dnia dzisiejszego odrębne ubiory ludowe, stare obrzędy i obyczaje. Lud góralski posiada duże poczucie piękna i zamiłowanie do muzyki, śpiewu i tańca. Poczucie piękna uzewnętrznia się w oryginalnych strojach, noszonych powszechnie przez górali, w budowie chat o swoistym stylu góralskim /zwanym również zakopiańskim/, w urządzeniu wewnętrznym i odzianiu mieszkań. Znane są w Polsce wyroby góralskie, rzeźbione z drzewa, jak ciupagi, naczynia domowe, ozdoby. Tańce i muzyka oraz piosenki góralskie odznaczają się pięknem i melodyjnością. Niejednokrotnie z piękna tych gór i ich ludu czerpali natchnienie nasi artyści, uzewnętrzniając je potem w swych książkach, obrazach, rzeźbach, muzyce i innych dziedzinach sztuki. Podhale zostawiło trwałe ślady nie tylko w naszej sztuce, ale również w przemyśle i architekturze /zabawki, kilimy, zakopiański styl w budownictwie i w urządzeniach wewnętrznych mieszkań/.

W Beskidach Wschodnich zamieszkuje nieliczne plemię góralskie pochodzenia ruskiego - Huculi. Pod względem charakteru i zamiłowań, mają oni wiele cech wspólnych z góralami zachodnimi. Tak samo odznaczają się zamiłowaniem do swobodnego życia, poczuciem własnej godności i zamiłowaniem do piękna. Zachowały się tu również barwne starodawne stroje. Huculi posiadają także zamiłowanie do tańca i muzyki; rozpowszechniony jest tu taniec, zwany kołomyjką. Huculi stanowią element lojalny i szczerze przywiązany do państwa.

Podstawą bytu Huculów jest hodowla bydła oraz przemysł lesny. Kamienisty grunt nie nadaje się przeważnie pod uprawę.

Gęstość zaludnienia Karpat jest niejednorodna. Pogórza posiadające bardzo uro-

dzajne gleby, jest zaludnione gęściej, niż pozostałe części Polski, poza Śląskiem. Mieszka tutaj przeciętnie przeszło 100 ludzi na kilometrze kwadratowym. Tak wielka gęstość tłumaczy się z jednej strony urodzajnością gruntów, z drugiej niewielkimi wymaganiami mieszkańców.

W krainie górskiej zaś główne łańcuchy, obszary lasów, hal i połonin, są prawie bezludne. Jedynie doliny posiadają liczne osiedla, które stopniowo rozszerzają się na łagodniejsze zbocza, nadające się do uprawy.

Sieć komunikacyjna. Linje kolejowe Karpat polskich przebiegają w dwóch kierunkach. Jedne z nich biegną z zachodu na wschód, łącząc Śląsk z Podolem, drugie przebiegają do nich poprzecznie, łącząc Polskę z Czechosłowacją i Rumunją. Na granicy nizin podkarpackich i Pogórza karpackiego biegnie najważniejsza na tym obszarze linja kolejowa Kraków-Lwów. Druga linja kolejowa biegnie w tym samym kierunku już na obszarze Beskidów /Cieszyn-Bielsko-Żywiec-Sucha-Chabówka-Nowy Sącz-Jasło-Sanok-Sambor-Stryj-Stanisławów-Kołomyja-Czerniowce/. Te dwie linje kolejowe są połączone szeregiem linii, biegnących z północy na południe. Z tych linii 7 przekracza główne grzbiety Karpat i kieruje się za granicę do Czechosłowacji i Rumunii /linje przez Bogumin, przełęcz Jabłonkowską, przełęcz Tylicką, przełęcz Łupkowską, przełęcz Użocką, Ławoczne, przełęcz Tatarską/.

Obszar Karpat jest wyposażony w dosyć gęstą i dobrze utrzymaną sieć szos. Szereg szos przecina główny grzbiet górski, zwłaszcza w Beskidach Niskich. Stosunki komunikacyjne Beskidów Wschodnich poprawiły się od czasu wielkiej wojny, kiedy zbudowano tam sporo dróg, nadających się do przemarszu wszelkich rodzajów broni.

Miasta. Miasta na obszarze Karpat są nieliczne i słabo zaludnione. Rozwinęły się one przeważnie tylko przy linjach kolejowych i posiadają znaczenie jedynie jako ośrodki miejscowego handlu i przemysłu.

Ze znaczniejszych miejscowości wymienimy: Nowy Sącz z wielkimi warsztatami kolejowymi; Krosno z rozwijającymi się w okolicy kopalniami nafty i gazu ziemnego, dzięki czemu powstają tu liczne zakłady przemysłowe; Sanok, z wielką fabryką wagonów kolejowych; Zakopane, miejscowość letniskowa i uzdrowiskowa u podnóża Tatr; dzięki obecności źródeł leczniczych powstały w Karpatach liczne uzdrowiska, jak Krynica, Szczawnica, Rabka, Żegiestów i inne.

Znaczenie obszaru Karpat dla obrony państwa. Zanim przejdziemy do rozpatrzenia wartości obronnej obszaru górskiego Karpat, zwrócimy pokrótce uwagę na znaczenie pod tym względem obszaru Pogórza Karpackiego. Na Podkarpaciu i w obszarach, graniczących z niem bezpośrednio, zgromadziły się liczne źródła bogactw naturalnych i zaopatrzenia wojennego.

To też obszary te posiadają wielkie znaczenie dla rozwoju życia państwowego i dla obrony państwa. Zamieszkuje je liczna ludność w bardzo gęstym skupieniu. Obszary te - to jedyne w Polsce źródła tak niezbędnych dla rozwoju gospodarczego i obrony państwa materiałów, jak węgiel i nafta. Obszary te - to ośrodki przemysłu włókienniczego /Bielsk/, metalowego /Górny Śląsk/ i chemicznego /Chorzów i Mościce pod Tarnowem/. Zabezpieczenie normalnego działania tych ośrodków, zapewnienie sobie możliwości czerpania z zasobów ich bogactw naturalnych na wypadek wojny posiada decydujące znaczenie. I w tym właśnie leży rola obronna górskiego obszaru Karpat.

Działanie większych mas wojska jest możliwe w Karpatach jedynie na obszarze Beskidów Niskich, t.j. na przestrzeni niezbyt wielkiej. Na pozostałych odcinkach Karpat obrona jest bardzo ułatwiona, gdyż ruch wojsk musi się kierować na znane zgóry przejścia, których ilość jest nieznaczna. Wojna światowa udowodniła, że przy użyciu nawet niewielkich sił taka obrona jest możliwa. Układ sieci kolejowej po naszej stronie również znacznie ułatwia obronę.

Ć w i c z e n i a .

1. Opisać położenie, powierzchnię, charakter ludności, sieć wodną i ważniejsze miasta poszczególnych obszarów nizin podkarpackich.
2. Jakie pasy możemy wydzielić w Karpatach?
3. Jaki charakter posiada powierzchnia Pogórzy Karpackich?
4. Wyliczyć podział Beskidów.
5. Jaki charakter posiadają Beskidy Magórskie?
6. Opisać Beskidy Niskie.
7. Jakie są charakterystyczne cechy Beskidów Wschodnich?
8. Znaleźć na mapie kolejno przełęcze karpackie.
9. Opisać i wskazać na mapie pas skalic.
10. Gdzie leżą Tatry? Jakie doliny leżą na południe i na północ od nich?
11. Opisać krajobraz tatrzański.
12. Opisać rzeki Karpat i ich charakterystyczne cechy.
13. Jaka ludność zamieszkuje Pogórze, a jaka krainy górskie?
14. Opisać górali zachodnich i wschodnich. Zastanowić się nad gęstością zaludnienia.
15. Wyliczyć i opisać ważniejsze miasta Karpat.
16. Omówić znaczenie Karpat i przyległych im obszarów dla obrony państwa.

Wnioski ogólne.

Na podstawie przeprowadzonego powyżej przeglądu najważniejszych cech geograficznych terytorjum Polski oraz opisu poszczególnych krain możemy wyprowadzić pewne ogólne wnioski, dotyczące charakteru Polski, tak pod względem geograficznym, jak i z punktu widzenia jej obronności.

Najważniejszą cechą geograficzną Polski jest jej położenie na płaskim, dostępnym dla dróg komunikacyjnych, pozbawionym naturalnych granic, międzymorzu. Kolebka narodu polskiego znajduje się w centralnym węźle dróg międzymorza, to też dogodne warunki geograficzne umożliwiały nam rozszerzanie naszych wpływów ku opanowaniu całego pomostu Bałtycko-Czarnomorskiego. Linja rozwojowa naszych dążeń szła przedewszystkiem w kierunku wschodnim i południowo-wschodnim, gdzie też nasze granice państwowe wybiegły daleko poza pierwotne rozsiadlenie plemion polskich.

Równoległe z rozszerzaniem granic, następowało rozszerzanie wpływów kulturalnych, które, skuteczniej niż władza i podboje, utrwały zasięg polskości, spajając przyłączone narody z państwowością polską. Jako położone na szlakach dróg międzymorza zaczęło państwo polskie szybko podlegać wpływom kulturalnym, wyżej rozwiniętych, narodów Zachodu. Wpływało to na przyspieszenie naszego rozwoju kulturalnego. Kultura i oświata stanęły w Polsce niepodległej bardzo wysoko, a po utracie niepodległości nie tylko nie obniżyły się, lecz przeciwnie, mimo wszelkich usiłowań dławienia ich przez zaborców, osiągnęły tak wysoki rozwój, że postawiły Polskę w szeregu przodujących kulturalnie narodów świata. Kultura polska, jako wyższa, posiadała dużą siłę przyciągającą dla plemion, z którymi Polska na wschodzie i południowo-wschodzie się stykała.

Ta łatwość rozszerzania wpływów, spowodowana warunkami geograficznymi, wytworzyła, że dziś państwo polskie posiada ludność prawie w 70 procentach polską, a więc jest państwem o silnie zaznaczonej jednolitości narodowej.

Z punktu widzenia obronności granic przedstawia Polska obszar słabo broniony przeszkodami naturalnymi od najścia wroga. Nasze granice na wschodzie i zachodzie, skąd możemy najbardziej obawiać się niebezpieczeństwa, są przeważnie otwarte i nieobronne. Wielkie szlaki komunikacyjne, ułatwiające nam połączenie z narodami sąsiednimi, były jednocześnie szlakami wojny, którymi wdzierały się do kraju niejednokrotnie w ciągu naszej historii zastępy wraże.

